

DRUHÝ ČESKOSLOVENSKÝ PREZIDENT V SÍTI MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ

JIŘÍ KŘEŠŤAN

Nedlouho po vydání francouzského originálu¹ vychází péčí pražského nakladatelství Argo v překladu Heleny Beguivinové monografie o druhém prezidentu Republiky československé Edvardu Benešovi (1884–1948). Autorem knihy je významný francouzský historik Antoine Marès (nar. 1950), profesor Univerzity Paříž I (Université Paris I Panthéon-Sorbonne), dlouholetý vedoucí katedry soudobých dějin střední Evropy (od roku 2004), který se specializuje na české a evropské dějiny 19. a 20. století a na česko-francouzské vztahy. Působí také na Institut national des langues et civilisations orientales (INALCO) a je zakládajícím členem Centre d'étude de l'Europe médiane. V letech 1998–2001 pracoval v Praze jako ředitel Francouzského ústavu pro výzkum ve společenských vědách (Centre français de recherche en sciences sociales, CEFRES). Domnívám se, že pro něho „pražská“ zkušenost nebyla bez významu, zejména osobní vztahy, které navázal, byly pro něho přínosem (zmiňme alespoň jeho plodné kontakty s nezapomenutelným historikem Kolomanem Gajánem).

Osobnost Edvarda Beneše vytrvale poutá pozornost historiků, politologů, sociologů, filosofů i všech zájemců o dějiny Československa. Beneš představuje v první řadě výzvu jako „člověk politický“, vstupující velmi výrazně především do oblasti mezinárodních vztahů, což lze dokumentovat na vynikajících biografiích Zbyňka Zemana² či Jindřicha Dejmků,³ na knihách Roberta Kvačků,⁴ či na podnětné studii Alexandra Orta.⁵ Jako člověk mimořádných dispozic pro politickou činnost a osobnost evropského formátu ostatně byl Edvard Beneš ceněn již za svého života, a to nejen autory českými. O tom svědčí například obsáhlé práce Comptona Mackenzieho či Edwarda Hitchcocka, které se brzy dočkaly českých překladů a opakova-

-
- 1 Marès, Antoine: Edvard Beneš, de la gloire à l'abîme. Un drame entre Hitler et Staline. Paris 2015.
 - 2 Zeman, Zbyněk Anthony Bohuslav: Edvard Beneš. Politický životopis. Praha 2009.
 - 3 Dejmek, Jindřich: Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část 1. Revolucionář a diplomat (1884–1935). Praha 2006. Dejmek, J.: Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část 2. Prezident republiky a vůdce národního odboje (1935–1948). Praha 2008.
 - 4 Srv. Kvaček, Robert: Československý rok 1938. Praha 2011. Kvaček, R.: Historie jednoho roku. Praha 1976. Kvaček, R.: Nad Evropou zataženo. Československo a Evropa 1933–1937. Praha 1966.
 - 5 Ort, Alexandr: Edvard Beneš – diplomat a politik. Praha 1994.

ných vydání.⁶ Úkol analyzovat působení Edvarda Beneše prizmatem domácí politiky zůstává poněkud ve stínu zájmu odborných badatelů. Stále inspirativní v tomto směru zůstávají díla Antonína Klimka.⁷

Velmi produktivní se ukázal pokus podívat se na činnost Edvarda Beneše z odstupe jeho oponentů z dob exilu v letech druhé světové války.⁸ Poněkud stranou pozornosti naopak zůstával dosud privátní život Edvarda Beneše.⁹ Důležité přitom je, že jsou postupně publikovány egodokumenty, v první řadě Benešova korespondence, která jej jako člověka přece jen přibližuje. Z úspěšných projektů minulých let je nutno zmínit především edici jeho korespondence s T. G. Masarykem,¹⁰ nebo s chotí Hanou Benešovou.¹¹ K historicky cenným vydaným egodokumentům můžeme rovněž přiřadit deníky manželů Benešových z let první světové války.¹²

Velmi efektivní se jeví pohled z „druhého břehu“, primárně očima pramenů a literatury z jiné země, což prokázala například ruská historička V. V. Mar'jina.¹³ Naštěstí i pro naše badatele se staly archivy v zahraničí přístupnějšími, i když tomu tak není vždy v míře, jež by byla optimální. Osobnost Edvarda Beneše však především vybízí k novým hodnocením a interpretacím. Zmíním na tomto místě alespoň knihu Jiřího Gruši, kterou on sám charakterizoval slovem „psychogram“.¹⁴ Grušovy úvahy byly pro řadu historiků nesnesitelné, ale nelze jim upřít, že se pokusil nahlédnout problém češství v mezinárodních či nadnárodních souvislostech. Je nutno dodat, že Gruša poctivě přiznal, že Edvard Beneš pro něho zůstal do značné míry otazníkem: „Beneš je české enigma.“¹⁵

Kam lze v kontextu dosavadních bádání o Edvardu Benešovi zařadit Marěsovu monografii a v čem tkví její význam? Především je nutno zdůraznit důležitost kultivovaně napsaného textu pro francouzského čtenáře. Je totiž nutno přiznat, že

6 Mackenzie, Compton: Dr. Beneš. Praha 1948. Hitchcock, Edward Bering: Edvard Beneš. Zsvětli jsem život míru. Krnov 2006. Obě knihy vyšly v prvních vydáních v roce 1946.

7 Klimek, Antonín: Boj o Hrad. Vnitropolitický vývoj Československa 1918–1926 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví, díl 1. Hrad a Pětka. Praha 1996. Klimek, A.: Boj o Hrad. Vnitropolitický vývoj Československa 1926–1935 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví, díl 2. Kdo po Masarykovi? Praha 1998.

8 Kuklík, Jan – Němeček, Jan: Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939–1945. Praha 2004.

9 Zde tvoří jednu z mála výjimek popularizační práce Novotný, Karel – Kufnerová, Zlata: Člověk Edvard Beneš. Čtení o druhém prezidentovi. Praha 2010.

10 Hájková, Dagmar – Šedivý, Ivan (eds.): Korespondence T. G. Masaryk – Edvard Beneš, 2 sv. Praha 2004–2013.

11 Čechurová, Jana – Čechura, Jaroslav (eds.): Listy důvěrné. Vzájemná korespondence Hany a Edvarda Benešových. Praha 1996.

12 Hájková, D. – Kalivodová, Eva (eds.): Deníky Edvarda a Hany Benešových z období první světové války (1915–1918). Praha 2013.

13 Mar'jina, Valentina Vladimirovna: Vtoroj prezident Českoslovakii Edvard Beneš. Politik i čelovek. 1884–1948. Moskva 2013.

14 Gruša, Jiří: Beneš jako Rakušan. Brno 2011, s. 7.

15 Gruša, J.: Beneš jako Rakušan, s. 109.

dlouholeté rozdělení Evropy v důsledku studené války a soupeření dvou bloků přes tradiční přitažlivost a úctu „vzdálilo“ obě země a do značné míry oslabilo vzájemné povědomí o tom druhém. Pro čtenáře českého představuje potom Marèsova kniha příležitost přečíst si reflexi českého tématu, přicházející ze země s mimořádně bohatou a úctyhodnou tradicí historiografie.

Zaznamenejme hned na úvod, že Antoine Marès přistupuje k Benešovi se znatelným respektem, neváhá zdůraznit, že byl „jedním z velice mála významných politiků (spolu s Rakušanem Karlem Rennerem), který se mezi léty 1914 – 1948 ve střední Evropě ocitl v odpovědném postavení ve třech rozdílných obdobích“ (s. 13 recenzované knihy), tj. v periodě střední Evropy „habsburské“, střední Evropy meziválečné – nacionální, smetené vzápětí druhou světovou válkou, a posléze regionu se silícím vlivem sovětského imperialismu.

Svůj základní přístup shrnuje Marès slovy: „Bez ohledu na společenskou a mediální poptávku musí historik odolávat pokušení být obhájcem nebo žalobcem. [...] Má především vypovídat o složitosti světa a zároveň se pokusit o vysvětlení. [...] Jednání a rozhodnutí politiků je třeba posuzovat podle historických okolností.“ (s. 15) A jinde: „Zaměřili jsme se na těsnou souvislost mezi působením politika a tlaky okolností.“ (s. 303). „Významní lidé“ jsou tedy v jeho vidění vystaveni společenským „změnám a zlomům“. Některé zlomy či „přehození výhybek“ je ovšem třeba připsat na vrub politikovi. Životopisec by měl být vybaven jistou dávkou empatie, současně se však musí pokusit popsat osobní odpovědnost politiků. Knihou prolíná vidění dualismu společenských podmínek, událostí a setkávání jedinců na jedné straně a individuální vůle a smyslu pro osobní zodpovědnost na straně druhé (srv. alespoň ještě s. 38 a 87). Na s. 91 čteme autorova slova na adresu Edvarda Beneše: „Nelze ho považovat za odpovědného za situaci, která ho přesahuje.“

Jedním z objektivně daných limitů působení Edvarda Beneše je podle Marèse samotný fakt „izolovanosti a vratkosti“ Československa. To sice vzniklo jako plod procesů, zahájených v Evropě již v roce 1848, ale podle autora „existovat mohlo pouze s oporou Dohody“ (s. 125). Nejde jen o „nepřátelské okolí“ republiky, ale také o problém, že „ideologický rámec, který na sebe Praha vzala, nebyl adekvátní odpovědí na případné hrozby“. Benešova sebejistota (projevovaná ostatně nejednou až zpětně) podle autora často zakrývala meze jeho manévrovacích možností (srv. s. 126). Marès zaznamenává, že nikdo z Benešových hodnotitelů mu zpravidla neupíral mimořádnou schopnost vyjednávat a dosahovat kompromisů v rámci mezinárodního systému.

Stejně jako jiní před ním si však klade otázku, zda Benešova politika byla v dané konstelaci jediné možná, nebo zda nebyla (jak soudí někteří jeho kritikové) politikou od počátku iluzorní, stavějící na nereálném vyhodnocení vlivu Francie a využívající nedostatečně karty britské, polské, italské, a dokonce i německé. Byl Benešův postoj výrazem jeho optimismu či naivity? (s. 187) A ještě: byl realistou? Odpověď zní: „Nacházíme u něj [...] složitou směs *realpolitiky* a hluboce demokratického

přesvědčení. Je však, pokud člověk řídí zemi, ctností lpět na svém přesvědčení, přestože to může jeho zemi zničit?“ (s. 206) Nešlo jen o přesvědčení o nezlomnosti francouzského přátelství, ale také o pozdější viru v konvergenci sovětského režimu se západní demokracií.

Význam a novum recenzované knihy tkví podle mého především v tom, že podrobně nasvětluje „francouzský rozměr“ (s. 12) života a působení Edvarda Beneše. Pro utváření jeho myšlení měla zásadní význam léta jeho studií v Paříži a v Dijonu (1904–1908), což autor přesvědčivě demonstrovuje. V té době se také ostatně seznámil a zasnoubil se svou životní láskou Annou (Hanou) Vlčkovou. Jedna z kapitol, týkající se tohoto období, je nazvána příznačně: „Trvalé okouzlení Francií“. Francouzská demokracie se Benešovi stala ideálním modelem uspořádání společnosti, pod jejím vlivem opustil definitivně vábení radikálního socialismu.

Autor detailně analyzuje situace, z nichž vyplývá, že spojenectví s Francií se stalo úhelným kamenem Benešova postupu v letech první světové války i jeho zahraniční politiky v meziválečném období (tvořilo fakticky i jádro jeho podílu na budování Společnosti národů a Malé dohody). Edvard Beneš byl podle Marèse „nejfrankofonnějším politikem v Československu“ a „příkladná“ demokracie v ČSR byla hlavní oporou Francie v regionu (s. 306). „Pohodlný spojenec“ ovšem nepředstavoval pro Francii prioritu (tou byly Londýn a Berlín, druhotně Řím). Antoine Marès popisuje francouzskou politiku vůči Čechům a Československu bez iluzí a přikrášlování, což platí zejména pro období před mnichovskou konferencí: „Ve skutečnosti byla Praha politicky a vojensky obětována dávno před Mnichovem. To, co je na jaře dosud hypotézou, se v průběhu léta prakticky stalo jistotou.“ (s. 200)

Knihla se koncentruje na detailní popis mezinárodní situace a souvislostí zahraniční politiky s vnitřními problémy Československa. Pozoruhodné a novátorské se mi například jeví zachycení československo-polských vztahů a jejich souvislostí. Mezník v působení Edvarda Beneše pak Marès po právu vidí v nástupu nacismu k moci v Německu. „Od roku 1933 se zdá, jako by československá politika byla vtažena do jakéhosi kaleidoskopu, jehož zvládnutí už nemá v rukou Praha ani Paříž, které jsou ve stále nestabilnějším prostředí stále méně schopné jednat a pouze reagují na rozhodnutí, jež nemají ve své moci.“ (s. 156) Jak tedy vidí úděl svého hrdiny? „Benešova tragédie tkví v podstatě v rozdílu mezi evropskou ambicí a možnostmi státu o necelých 15 milionech obyvatel. Ztělesňuje drama malých středoevropských států tváří v tvář velmocem.“ (s. 319) Odpovědnost za přerýv v roce 1938 vidí v důsledku toho spíše v geopolitické situaci než v Benešovi a v jeho působení. Recenzovaná kniha navazuje v tomto směru tázání na díla některých českých historiků, kteří (argumentovaně a přesvědčivě) dospívají nejednou k názorům téměř fatálním: „Politici menších zemí [mají] jen minimální šanci ovlivnit zahraničněpolitické rozhodování velmocí.“¹⁶

16 Dejmeck, J.: Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, část 1, s. 9.

Neuralgickým bodem Benešovy kariéry se jeví jeho vztah k československým Němcům. Právě zde se snad nejvíce projevuje předvídatost výroku Roberta Kvačka: „Edvard Beneš je těžké téma.“¹⁷ Antoine Marès odmítá vidět Beneše jako zaslepeného nacionalistu. „U Beneše [...] nemůžeme mluvit o systematické germanofobii, neboť s německými demokraty udržoval hojně styky. Filtr jeho ideologického cítění byl mnohem silnější než národnostní sympatie a antipatie.“ (s. 254). Publikace připomíná, že ve 30. letech účinně podporoval přijímání Němců a Rakušanů prchajících před nacismem. Marès ovšem připouští, že Beneš v jednání s Němci v ČSR možná „pro nastolení nějakého řešení nevynaložil všechnu nezbytnou energii“ a „nezašel až k federalizaci, kterou považoval za ohrožení bezpečnosti států“ (s. 189). To je jistě slovo do diskuse.

V závěru knihy nalezneme rezolutní konstatování, že „násilné vystěhovávání Němců“ představuje „nesmazatelnou skvrnu“ v životní dráze Edvarda Beneše, jenž jinak usiloval o občanský a mezinárodní mír (s. 319). Na jiném místě knihy se ovšem problému autor věnuje zevrubněji a konstatuje, že rozhodnutí o odsunu nelze vytrhávat ze souvislostí a personifikovat je. „Na Beneše [se] svaluje vina, která byla kolektivní. [...] Ačkoli z hlediska lidských práv je rozhodnutí vyhnat Němce z Československa na základě kolektivní viny ze zpětného pohledu neobhajitelné, z historického pohledu to už tak evidentní není.“ (s. 271)

Autor se nepokusil o ucelený a podrobný psychologický portrét Edvarda Beneše. Zvolil strážlivější cestu vyjevování politikova charakteru v jednotlivých situacích, v nichž se ocitl či které sám inicioval. Tak u něho například shledává „pozoruhodnou přizpůsobivost v jednání“, ale zároveň „houževnatost, až tvrdošijnost, s jakou hájil své cíle a přesvědčení, jakmile se k nim jednou rozhodl“ (s. 307). Ve svých myšlenkách nebyl podle něho vždy konzistentní a jeho výroky si protirečily (s. 158). Při konstatování instrumentálnosti jeho postojů ovšem autor soudí, že Beneš byl současně také „mužem hlubokých přesvědčení.“ (s. 304). Usiloval o politiku jako o „vědecké umění“, snažil se o její racionalizaci a objektivizaci, ale současně se nejednou nechal ovládat vášněmi a emocemi, ať už to byla láska k Francii nebo potěpurná snaha odčinit Mnichov, jež vedla k přehnané důvěře vůči SSSR. (s. 305).

Edvard Beneš byl podle recenzované knihy „autoritativní osobností usilující o moc“ (s. 87), „nebyl mu cizí kult osobnosti, který mnohdy obklopuje veřejně činné osoby“ (s. 14) - přitom mu však nešlo o osobní prospěch - v duchu dědictví národního obrození chtěl pracovat pro svou zemi. K dosažení cílů neváhal v případě potřeby potlačit osobní přesvědčení (s. 173). Jednu z hlavních Benešových slabostí vidí Marès v „nedostatku smyslu pro lidské vztahy a přílišné snaze své protějšky přesvědčovat“ (s. 38). Všímá si, že Edvard Beneš se nejednou považoval za arbitra ve věcech pravdy a morálky. Klade dokonce provokativní otázku: „Není takový postoj odrazem obecnějšího charakterového rysu Čechů?“ (s. 307). „Defenzivní me-

17 Kvaček, R.: Edvard Beneš jako těžké téma. In: Zeman, Z. A. B.: Edvard Beneš. Politický životopis, s. 7.

siášství“, přesvědčení o pravdě „proti všem“ interpretují někteří badatelé jako jistý výraz možného komplexu méněcennosti.

Publikace přináší řadu cenných faktografických informací zejména z oblasti mezinárodní politiky. Fakta jsou spolehlivá a ověřená. Je nutno jen korigovat chybnou a zkratkovitou informaci, že Edvard Beneš byl až do října roku 1936 členem Senátu Národního shromáždění (s. 22; ve skutečnosti byl v roce 1935 zvolen poslancem, mandátu se téhož roku v prosinci vzdal poté, co byl zvolen prezidentem). Dále doplňme, že v červenci 1947 se jednání o Marshallově plánu se Sověty kromě Klementa Gottwalda a Jana Masaryka účastnil také Prokop Drtina, takže Masaryk nejel do Moskvy pouze „s komunisty“ (s. 280). A nakonec je nutno zpochybnit větu: „Levicový intelektuál Zdeněk Nejedlý mezi dvěma válkami a zejména po roce 1945 jakožto komunistický ministr školství a kultury uměle vykonstruoval antagonismus mezi dvěma největšími českými hudebními skladateli 19. století – „dobrým vlastencem“ Smetanou a „kosmopolitou“ Dvořákem. (s. 313). Ve skutečnosti „boj o Dvořáka“ probíhal již před první světovou válkou,¹⁸ a po roce 1918, a zejména pak po roce 1945 Nejedlý své vyostřené vidění alespoň na veřejnosti zmírnil. Mimochoodem, správné označení jeho vládního postu zní ministr školství a osvěty.

Marěsova kniha nebyla zpracována podle nějakého módního a efektního metodologického rastru, je zato řemeslně poctivým dílem. Nepřináší dramatický psychologický portrét Edvarda Beneše, ale o to pečlivěji svého hrdinu testuje v různých historických situacích. Velice strážlivě hodnotí jeho působení i limity jeho činnosti, dané dominantami zahraniční i vnitřní politiky. Je to málo? Domnívám se, že není. Uměřenost v hodnocení, odmítnutí vynášet vyhocené soudy, to jsou další cenné devizy recenzované knihy. Antoine Marès se neváhá vyjádřit kriticky k Benešově práci (i k práci jeho spojenců – například demisi nekomunistických ministrů v únoru 1948 hodnotí jako „amatérství“ a „akt zoufalství“ - s. 287), ale najde slova uznání o první republice, o státu budovaném Masarykem i Benešem. Dědictví meziválečné republiky, přesahující její trvání, shrnuje slovy: „československý demokratický model, odmítání extremismu, kulturní rozkvět 60. let, který navázal na meziválečnou minulost, a nenásilnost, jakou se vyznačovalo odstranění komunistického režimu“ (s. 318). Zásada nenásilí se projevila i v tom, že Edvard Beneš se stal jednou z nejvýznamnějších postav evropského pacifismu.

Zbývá se ještě zamyslet nad reflexí současného poměru Čechů k Edvardu Benešovi. Podle Marèse je „neoblíbenec československých dějin 20. století“. „Mnozí Češi na jméno spojené s tolika bolestnými nebo nepřijemnými vzpomínkami raději zapomněli.“ (s. 13) U části české veřejnosti to jistě platí, ale není to ale postoj většinový. Část Čechů naopak ožívuje nacionální momenty Benešovy politiky, jakkoli většinou nebyly ve své době určující a převažující. Stále větší část veřejnosti ovšem vnímá Beneše klidně, jako významného aktéra našich dějin, podobně, jak jej vni-

18 Srv.: Křesťan, Jiří: Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění. Praha 2012, s. 81n.

má Antoine Marès. Zapomnění je jistě přítomno v českém historickém povědomí. Není však podle mého motivováno ani tak kritičností vůči Benešovi a dalším osobnostem našich dějin, jako spíše nezájmem o poučení našich dějin a lhostejností vůči všem hlubším hodnotám a významům.

Antoine Marès na s. 308 cituje známou charakteristiku Edvarda Beneše z deníku jeho bývalého kancléře Jaromíra Smutného: „Je to mašina na myšlení a na práci, bez lidského citu, ale s lidskými slabostmi.“¹⁹ Marès přinejmenším pootevívá dveře k budoucím interpretacím Benešova vnitřního života, který nebyl zbaven citů a emocí. Jeho práce jistě osloví řadu zájemců o moderní dějiny Československa a jejich mezinárodní souvislosti. Publikace je vybavena seznamem použité literatury a archivů (bez uvedení studovaných fondů), v nichž autor bádá, obrazovou přílohou, seznamem vyobrazení a jmenným rejstříkem.

Marès, Antoine: Edvard Beneš. Od slávy k propasti. Drama mezi Hitlerem a Stalinem, Argo. Praha 2016, 374 s.

¹⁹ Otáhalová, Libuše – Červinková, Milada (eds.): Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943, sv. 1. Praha 1966, s. 91.